

נושא בדרך היזמי

י"ל ע"י 'שערי הוראה' המפעל העולמי להפצת תורה והוראה

ע"ש
הרה"ח
ר' אפרים חיים
הלוי קלוין
ד"ר

גליון ז' תשע"ב
פרשת נצבים | מסכת ברכות

ברכות דף מ"ח ע"ב

גדרי חיוב דאורייתא דברכת המזון

מאת הרב מנחם מנדל שמרלר שליט"א

"תנו רבנן מניין לברכת המזון מן התורה, שנאמר ואכלת ושבעת וברכת" (דף מח:), לקמן בדפי הגמ' יבואר בהרחבה דיני ברכת המזון גדריו, נוסחו, וכל פרטיו, להלן נפרוש עלי גליון מספר נידונים שנמצא בראשונים ואחרונים בגדרי חיוב דאורייתא דברכת המזון, וזה החלי.

מטבע ברכות אם הוא מה"ת

והנה לא רק שעצם החיוב שהוא מה"ת נאמר הכא, אלא משמעות הסוגיא דאפי' נוסחו מה"ת, דאמרינן (בהמשך הסוגיא): "ואכלת ושבעת וברכת – זו ברכת הזן, את ה' אלוקיך – זו ברכת הזימון, על הארץ – זו ברכת הארץ, הטובה – זו בונה ירושלים וכו', אשר נתן לך – זו הטוב והמטיב". הרי לנו דכל נוסח ברכהמ"ז ילפינן מקראי. ואמנם מצד שני מצינו דאין משמעות הגמ' כן, דהא לעיל בגמ': "משה תיקן לישראל ברכת הזן בשעה שירד להם מן, יהושע תיקן להם ברכת הארץ כיון שנכנסו לארץ, דוד ושלמה תקנו בונה ירושלים", ולכאורה איך אמרו דמשה יהושע דוד ושלמה תיקנוה, והלא ילפינן הכא מקראי.

בקושיא זו כבר עמד הרשב"א (ד"ה הא) ולכך כתב, דעצם החיוב אכן נלמד מהפסוק, אלא דמדאורייתא סגי כל ברכה שהוא ובכל לשון, וכעין שאמרו (לעיל מ). על כולן אם אמר שהכל יצא ואפי' בפת ויין, אלא שאת מטבע הברכת המזון טבעו חכמים. אמנם הרישב"א (מיוח' ד"ה הטוב) לא הסכים דרק לענין מטבע הברכות אמרו דמשה יהושע דוד ושלמה תיקנוה, דא"כ היה נחשב ברכהמ"ז לדין דרבנן, ומדנחשב לדאו' ע"כ דגם מטבע הברכות הוא מה"ת, וכ"כ הרא"ה (ד"ה הטוב) והמאירי והרשב"ץ (הכא). ועי' בשפתי חכמים (ד"ה משה) שכתב שמשה תיקן היינו קודם מתן תורה, דהא מבואר בקידושין (לח) שהתחיל המן לירד בט"ז באייר, והיינו קודם מתן תורה.

וגם הרא"ש (סי' כב) עמד במה שאמרו דמשה ואהרן דוד ושלמה תיקנוה, דהלא הכא מבואר דכל הברכות מה"ת, וילפינן לה מקרא ד'ואכלת ושבעת וברכת', אלא שגוף הברכה אמנם מדאורייתא אלא שדוד ושלמה תיקנו את מטבע הברכה כפי הטובה לישראל, וע"ע בדבריו במעדני יו"ט (שם אות ע), וע"ע בחזון איש (או"ח סי' כ"ח סק"ח) ובספר נפש חיים להגר"ח פלאגי' (מערכת מ, אות קו) ובפתח הדביר (סי' קצד, סק"א), [ודבר מחודש עיין ברבינו בחיי (פ' בשלח פט"ז י"ב) דילפינן ברכת המזון דאורייתא ממה שאמר הכתוב (שם) ובבקר תשבעו לחם וידעתם כי אני ה' אלוקיכם, "שתברכו את שמי על המזון כעין שכתוב ואכלת ושבעת וברכת", ומכאן אמרו משה תיקן להם ברכת הזן, ומזה אמרו ברכת המזון דאורייתא, ע"ש, וצ"ע]. ובעיקר הדבר שבירכו על המן כבר האריכו טובא ועי' גם בשו"ת דברי יציב (או"ח סי' קפט אות ו) מש"כ בזה.

מנין הברכות מה"ת או מדרבנן

ודנו הפוסקים בדין מי שאינו יודע לברך כל הג' ברכות, אם יברך עכ"פ ברכה אחת, או לא יברך כלל דברכות מעכבות זו את זו, ותחילה לראש יש לברר אם מנין הברכות מה"ת או מדרבנן. הנה מרשב"א ורא"ש דלעיל מוכח דסברי דמנין הברכות הוא מה"ת, וכ"כ בדעתם הב"ח (שם ד"ה כתב ב"י). וגם מוכח כן בתוס' לעיל (דף טו. ד"ה וחיותם) שהקשו במאי דאמרינן התם דפועלים העושים במלאכת בעה"ב מקצרין בברכהמ"ז, ומברכין ראשונה כסדרה, ושניה כולל בה ברכת הארץ ובונה ירושלים, ועמדו התוס' בזה, דהא מדאורייתא הוא והאיך יקצרו, וכתבו דאלא שיש כוח ביד חכמים לעקור דבר מן התורה (עי' יבמות צ:). משמע מתוס', דסדר הברכות הוא מדאורייתא, אלא שחכמים עקרוהו (וע"ש בגליון הש"ס), וכן הוכיח מדבריהם במנ"ח (מצוה ת"ל), וכן משמע דעת היראים (סימן רנ"ג) שכתב "ציוה היוצר, האוכל לחם צריך שיברך ג' ברכות לאחריו", וכ"ד הסמ"ג (עשין כז) והרשב"א (דף מד. ד"ה ורבנן) והשיטמ"ק (מת: ד"ה הטוב) וכמו שהוכיח בדבריהם החי"א (כלל מ"ז נשמ"א סק"א), וא"כ מה שאמרו בגמ' דמשה יהושע דוד ושלמה תיקנוה היינו לנוסח הברכות, אבל מודי דאף מה"ת בעינן ג' ברכות, [וכ"נ הכרעת השועה"ר סי' קפ"ז ס"א ועי' בדבריו בקו"א לסימן קס"ח ס"ח].

אלא דהכס"מ הוכיח מדברי כמה ראשונים שהוא מדרבנן, ושכ"ד הרמב"ן (לסה"מ שורש א) ורמב"ם (מ"ע יט), והביאם גם בב"י (או"ח סי' קצא ד"ה ואהא) דמשמע מדבריהם דאין מנין הברכות מה"ת, ומה שאמרו כאן בגמ' דילפינן לה מקרא, מכל מקום אינו אלא אסמכתא בעלמא, וכ"נ מהמג"א ורעק"א (סי' קצא סק"א) בהבנת דברי רש"י, וע"ש במחצית השקל מש"כ ע"ז, וכן הוכיח במעדני יו"ט (על הרא"ש פ"א סי' יד אות ג) שכן הוא דעת הרא"ש.

אמנם עי' בהגרי"פ פערלא (לרס"ג עשין ל) שהבין דאפשר לומר בדעתם שאינו לגמרי מדרבנן, אלא דמה"ת צריך להזכיר ג' עניים אלו, אלא דסגי לכלם בברכה אחת, ומדרבנן קבעה לג' ברכות מחולקות, ולזה גם הרמב"ם מודה כמש"כ המנ"ח שם. ברם, עיין בלבוש (סי' קפ"ז ס"א) שתמה איך ילפינן מנין הברכות שהוא מה"ת, והלא אין ילפותא אלא שצריך להזכיר הג' עניים אבל לא שצריך ג' ברכות חלוקות, ותירץ, דמתוך שהתורה חייבה להזכיר אלו ג' עניים, פשוט שכונתה שנחלקם לג' ברכות, דהרי "אין השבחות של כולן שוות ואין שייך לכוללן בברכה אחת". וע"ע בפני יהושע (מו:): מה שכתב בזה.

אם כל ברכה מצוה לעצמה או מצוה אחת כוללת

ואף למ"ד דיש חיוב מה"ת בג' ברכות, דן הרשב"ץ (זהר הרקיע עשין כ) אם יש בזה ג' מצות חלוקות או מצוה אחת כוללת, ופשוט ספיקו מהא דחולין (פ"ד): דכיון דהחוטף מצוה מחבירו חייב לו י' זהובים, לכן אמרו שם דצריך לשלם י' זהובים על ברכהמ"ז, משמע דהוא הכל מצוה אחת, ולא הוצרך ליתן שלושים זהובים. גם הגרי"פ פערלא (שם) הבין שהוא מצוה אחת, דהרי כל מוני המצוות מנוה למצוה אחת, וכמו ד' מינים וכיו"ב, ובפרט להמג"א (דלקמן) דמצות מעכבות זו את זו, פשוט שהוא מצוה אחת. אמנם יעויין בשו"ת משכנות יעקב (סי' פט) שכתב דשפיר הוא ג' מצות חלוקות.

אם הברכות מעכבות זו את זו

ומכאן באנו לשאלה אם מי שאינו יודע לברך כל הג' אם יברך עכ"פ אחד, או דאמרינן דמצות מעכבות זו את זו, דהנה תנן במתני' (מנחות כה) "ד' ציציות מעכבות זו את זו, שארבעתן מצוה אחת", משמע לכאורה דאם נאמר דג' הברכות הוא מצוה אחת, וכדעת הרשב"ץ הנ"ל, א"כ ה"ה דהן מעכבות זו את זו.

ובשו"ע (סי' קצד סעי' ג) כתב המחבר: "ג' שאכלו כאחד ואין אחד מהם יודע כל ברכת המזון, אלא אחד יודע ברכה ראשונה וא' שניה וא' השלישית, חייבים בזימון, וכל אחד יברך הברכה שיודע" ומקורו מהגמ' לעיל (מו:).

וכפי פירוש התוס' שם (ד"ה ולמאן) והרי"ף (לד.), וכן פירשו שם דברי הגמ' גם הרא"ה (ד"ה קסבר) הראב"ד (הו"ד במכתם ד"ה עד) הנימוק"י (ד"ה עד) והמאירי (ד"ה ברכת) והשיטמ"ק (ד"ה עד), והסכימו לזה לדינא הרא"ש (פ"ז סי' יב) ורבינו יונה (לד. ד"ה לימא). משמע דפסק המחבר דאין ברכות מעכבות זו את זו, ואם אין אחד יודע כל הברכות יאמר לכה"פ ברכה אחת שיודע. וכן משמע מהרמב"ן לקמן (ע"ב מלחמות ה' ד"ה להיכן) דאף אם אחד יודע רק ברכה אחת, יברך אותה, וכמו שהוכיח מדבריו במג"א (סי' קצד סק"ג) דלדעתו צ"ל דס"ל דברכות אינן מעכבות זו את זו.

אלא דעדיין י"ל דהתם מיירי רק בענין שהאחד שיודע ברכה זו אומרה בקול ומצויא הנותרים ידי חובתם, והחידוש הוא דמצטרפים לזימון, אך אם כולם יודעים רק ברכה הראשונה ואין אחד שידע שאר הברכות, בזה יודו דאינם יוצאים דברכות מעכבות זו את זו. ואכן המג"א (שם) הכריע דג' ברכות מעכבות זו את זו, ומה שאמרו דיוצאים היינו כשאחד מוציא חבירו (ועי' בפרמ"ג כאן ובפתיחה כוללת ה' ברכות אות ט"ז מה שהקשה ע"ז). אמנם המשנ"ב שם (סק"ב) הביא דדעת האבן העוזר ועוד, דאף אם ג' ברכות הוא מה"ת מ"מ אינם מעכבות זו את זו, ואם יודע רק ברכה אחת, יברך עכ"פ מה שיודע, וכ"נ שתפס הערוה"ש (שם ס"ז) לדינא. אך לענין הלכה פסקו שם השועה"ר (ס"ג) הבגדי ישע והמגן גבורים (אלף המגן סק"ד) והמשנ"ב (שם) דאם אכל כשיעור שביעה, דברכהמ"ז הוא מה"ת, יש לו להחמיר ולברך עכ"פ מה שיודע אם הוא ברכה שלמה, וע"ש בשעה"צ (סק"א) דהתו"ש (ליקו"ד"ה ובספק) כתב דלזה גם המג"א מודה, ע"ש, ועי' בדגול מרבבה שם שיישב קושיות האבן העוזר הנ"ל. ועי' במור וקציעה (סי' קצד) שהוכיח דברכות אינם מעכבות זו את זו, דהא מבואר בסוגיין דבימי משה לא בירכו אלא 'הזן', וע"ע בשו"ת ערוגת הבשם (סימן לה) ובשו"ת משכנות יעקב (סימן פט).

בירך והיפך סדר הברכות אם יצא

אמנם אם יודע כל הברכות אלא שהיפך סדרן ובירך ברכהמ"ז למפרע, הנה הגאון רבי שלמה קלוגר בשו"ת ובחרת בחיים (סימן נב) ס"ל דאינו מעכב בדיעבד, וכן מסיק לדינא בערוך השולחן (או"ח סי' קפ"ח ס"ט) דיצא, ומביא ראיה לזה ממגילה (יז): דחשיב שם קריאת המגילה והלל וקרי"ש ותפילה שכשקראם למפרע לא יצא, ומדלא חשיב ברכהמ"ז בכלל, משמע דיוצא אף למפרע, וכן הוכיח מסוגיין דאמרינן ואכלת ושבעת זו ברכת הזן, את ה' אלוקך זו ברכת הזימון, והלא זימון קודם להזן, אלא ע"כ הסדר אינו מעכב, וכבר הכריע כן בפרמ"ג (סי' קצד, א"א סק"א). וכ"כ בתה"ד (סי' קפ"ג סק"ו) והוסיף שאין הברכות המדולגות נחשבות הפסק, דהא קי"ל (קפג ס"ו) דאף אם עבר ושח בברכהמ"ז לא הוי הפסק.

אמנם עי' בבאר היטב (סי' קצ"ד סק"ב) שהביא משו"ת דבר שמואל (סימן קמז) שסדר ג' ברכות דאו' מעכבת, והאומרם למפרע לא יצא. וכן נראה הכרעת רוב הפוסקים, שכבר הרוקח (סי' שלז) ס"ל כן, וכ"פ בבית מאיר (סימן קפז, סק"א וסק"ב), וכמש"כ בשו"ת ובחרת בחיים שם דכבר משמעות המג"א כן (בסי' קצד סק"ב), וכ"פ גם בכף החיים (סק"ב). וע"ע בחזו"א (או"ח סי' כח סק"ח) שהסתפק בזה.

הזכרת ברית ותורה אם הוא דאורייתא

אמרינן לקמן (מט.) דכל שלא הזכיר בברכת המזון 'ברית ותורה' לא יצא ידי חובתו, ומדברי התוס' (כ: ד"ה נשים) מוכח שהזכרת ברית ותורה הוא מה"ת, כמו שהוכיח מדבריהם הברכ"י (סו"ס קפז) ומשכנ"י (או"ח סי' צו) אלא שהם נתקשו בטעם הדבר, והחיי"א (נשמ"א כלל מ"ז ג) כתב שהוא הלכה למשה מסיני, אלא שהחזו"א (סי' כ"ח סק"ז) כתב דאין משמע כן. אלא שגם בטור (סי' קפז) מבואר שהוא מה"ת, וכמו שפירש שם הב"ח והב"י, וכמש"כ הלבוש שם (ס"ג) והברכ"י (סק"ג). אמנם הא"ר (שם סק"ה) הבין דהטור כתב רק דברכת המזון דאורייתא, אבל ברית ותורה הזכרתם רק מדרבנן, וגם הפר"מ (שם א"א ג) כתב דלא תיקשי ממה שאמרו דלא יצא אף שהוא מדרבנן, דכע"ז כבר מצינו בתוס' בסוכה (ג. ד"ה דאמר) דחז"ל הפקיעו מצוה שנעשה ע"פ תורה, אלא כיון שלא נעשה כתקנת חכמים אמרו דלא יצא, וכ"כ ביתר הרחבה בראש יוסף (מח:).

ובאמת שיש כמה וכמה מהראשונים הסוברים שהוא רק מדרבנן, הלא הם, הרשב"א (מט. ד"ה רב) רא"ה שם (ד"ה רב פפא) ריטב"א (ה' ברכות פ"ו ז') ושיטמ"ק (כ: הובא בביה"ל (סי' קפ"ז ד"ה מחזירין). ומה שאמרו שאינו יוצא, כתבו הריטב"א והרא"ה שם דהכוונה שלא יצא יד"ח כראוי, ובדומה למה שאמרו דכל שלא אמר שלשה דברים אלו בפסח לא יצא יד"ח. אך הרשב"א (לג. ד"ה אלא) ס"ל דאף שהוא רק מדרבנן, מ"מ לא יצא ממש, [וכנראה מסברת הפרמ"ג הנ"ל, וכ"מ הכרעת והבנת השועה"ר סי' קפ"ז ס"ד].

נפק"מ אם יצא כשבירך על המחיה במקום ברכת המזון

והנפק"מ לדינא אם הוא מה"ת או מדרבנן, א. לענין ספק אם אזלינן בו לקולא (ביה"ל סי' קפ"ז שם). ב. לענין בירך 'על המחיה' על הפת (חזו"א סי' כ"ח סק"ז), דהרי אין בזה הזכרת ברית ותורה, ולכן כ' דהרא"ה והריטב"א והשיטמ"ק שם דסברי שהוא דרבנן הם לשיטתם, ועל כן סברי הרא"ה (מד. ד"ה אכל) והריטב"א (מ:) והשיטמ"ק (מד. ד"ה ורבנן) דאם בירכו מעין ג' על הפת יצא. ולכן מסיק החזו"א דמהשו"ע (סי' קס"ח סט"ו, וכמש"כ בשעה"צ שם סקע"א) שכתב דיצא במעין ג', משמע דלהלכה אינו מה"ת. [ועיי' שו"ת ארץ צבי (סי' לו) מש"כ בשם האדמו"ר בעל האמרי אמת מגור זי"ע, אמאי אכן לא תיקנו ברית ותורה במעין ג', ועיי' שו"ת משנה הלכות (חי"ג סי' כ"ט) משכב"ז].

ולענין הלכה בזה, המחבר בסי' קפ"ז (סעי' ג) פסק דאם לא הזכיר ברית ותורה בברכהמ"ז אפי' לא חיסר אלא אחד מהם מחזירין אותו, ומזה למדו האחרונים דהמחבר פוסק דאין יוצאים בבירך על המחיה על הפת, ופסק זה מצטרף לדעת הב"ח (סי' קס"ח) הסובר כן והביאו במג"א (שם סק"ח), וכן פסקו הדרישה שם והא"ר (סי' רס"ח סק"ח) והחיי"א (כלל מז' נשמ"א סק"א). אמנם רבים הפוסקים דס"ל דיוצאים במעין ג' בדיעבד, וכ"פ הט"ז (סי' קס"ח סק"ו) והשועה"ר (שם סעי' ב) והצל"ח בברכות (כ: ברכ"י (שם סק"י) ערוה"ש (שם סעי' ג) כה"ח (קפ"ז סק"א), ובמה שאינו דומה למי שלא הזכיר ברית ותורה שאינו יוצא, כתב בשו"ת באר משה (ח"ד סי' כג) דשאני התם דשינה ממטבע הברכה שטבעו חכמים, משא"כ כשבירך ברכה אחרת לגמרי בזה אפשר שיוצא, וכן העלה לדינא גם הגרע"י שליט"א בשו"ת יביע אומר (ח"ב סי' י"ב) ועיי' עוד אריכות בספרו חזון עובדיה (ברכות, עמוד רמ). ולענין הלכה עיין מה שכתב בספק פסקי תשובות (סי' קפ"ז אות ב), וכן עיין שם לענין אם יצא בדיעבד בברכת 'בורא נפשות' ע"ש.

החיוב על השביעה או על האכילה

אחרי דרך המבוא שנתבאר דדין ברכה"ז חיובו מה"ת, עדיין יש לברר על מה נתקן חיוב ברכת המזון מה"ת, על האכילה או על השביעה. וראש המדברים בזה הוא הגרעק"א בהגהותיו לשו"ע (סי' קפ"ו ס"א), ויש בו כמה וכמה נפק"מ לדינא וכפי שיבואר.

ומזה יצאו הפוסקים גם לדון מפני מה אסור לברך אחר שיעור כדי עיכול, שהוא תלוי ועומד בחקירה הנ"ל, דאם עיקר החיוב נתקן על האכילה, א"כ הרי ששיעור זה הוא מחמת דיותר משיעור זה הוי הפסק בין אכילה לברכה (עיי' ריב"ש סי' פב ובמשנה למלך פ"ג מאישות הכ"ג, ודו"ק לפי דבריהם), אך אם החיוב נתקן על השביעה, הרי ששיעור עיכול הוא מפני שאחר שיעור זה כבר אינו שבע (והאריך בזה בספר הנפלא חבצלת השרון עה"ת פ' בשלח ופ' עקב), וכדיבואר.

נפק"מ כשאכל אינו בר חיובא ונעשה בר חיובא

נפק"מ ראשונה כתב שם הרעק"א לענין קטן שהגדיל אחר שאכל קודם שנתעכל המזון במעיו, דאם נאמר דהחיוב הוא על האכילה, הלא בשעת אכילה עדיין היה קטן שאינו בר חיובא, אך אם החיוב הוא על השביעה א"כ ברכהמ"ז שלו יהיה מה"ת, ומסיק בצ"ע. וכ"כ בשו"ת כתב סופר (או"ח סי' לא) ועיי' בזה עוד בשו"ת הר צבי

(או"ח ח"א סי' צב). ואך החזו"א (או"ח סי' כח סק"ד) שגם עמד בחקירה זו, כתב דהדעת נוטה שהחייב הוא על האכילה, וא"כ הקטן שהגדיל פטור מה"ת, וכתב שם דה"ה גר שנתגייר אחר שאכל קום שנתעכל המזון במעיו, שאי"צ מה"ת לברך, והוכיח לזה מהגמ' (נא:), ומ"מ מסיק "וצריך עיון". גם האמרי בינה (או"ח סי' ט"ו) הוכיח דהחייב הוא על האכילה, מהא דמבואר ברמ"א (סי' רע"ו ס"ו) שאם אכל קודם השבת ומברך בשעה שכבר שבת, אי"צ להזכיר של שבת אם לא אכל בשבת כלום, משמע דהחייב הוא על האכילה, וכ"כ בישועות דוד (או"ח סי' י). ולענין קטל שהגדיל ע"י גם בתורת חיים (סי' קפ"ו סק"ז) ושו"ת באר משה (ח"ג סי' לט) ושבט הלוי (ח"ח סי' נו) ציץ אליעזר (ח"ב סי' ב) ותשו' להורות נתן (ח"ז סי' יד) ואריכות גדולה בשו"ת יביע אומר (ח"ג או"ח סי' כז סק"ד, וח"ה או"ח סי' י"ח סק"ו).

עוד נפק"מ הביא שם הרעק"א, לענין מה שכתב לדון בחכמת אדם (שער השמחה כלל קנג ס"א) בדין אונן שאכל, וקודם שנתעכל המזון במעיו קברו המת, שכתב דדינו כמו קטן שהגדיל, דאם החייב על האכילה הרי בשעת האכילה לא היה בר חיובא, משא"כ בשעת שביעה. אמנם הרעק"א כתב דיש לחלק בין קטן לאונן, דקטן אינו בר חיובא, משא"כ אונן הוא בר חיובא אלא שפטור מדין עוסק במצוה, וא"כ י"ל דלכו"ע חייב מה"ת לברך בכה"ג. ובאמת דעת הדרך החיים (אבילות דין אונן) דצריך לברך בכה"ג מדאורייתא, אלא דהגר"ש קלוגר (טוב טעם ודעת מהדו"ת, ח"ב יו"ד סי' ר"ו) לא ס"ל כן, אלא דכיון דבשעת אכילה היה פטור הרי דינו בזה כקטן שהגדיל דמה"ת אינו חייב. [ואם האונן נחשב לאינו בר חיובא, ע"י בפתחה כוללת להפרמ"ג (ח"ב אות כט) דאונן יכול להוציא אחרים יד"ח, משמע שהוא בר חיובא, וכן יש בשו"ת שו"מ מהדו"ת (ח"ד סי' קעב) ושו"ת פרי השדה (ח"ד סי' לג) בשם מרנא החתם סופר זי"ע דנחשב לבר חיובא. וע"י בישועות דוד (או"ח סי' י) שהוכיח מהשו"ע ביו"ד (סי' שמא ס"ב) שהאינו בר חיובא, וכ"מ מהט"ז (שם סק"ה) וש"ך שם בנקודות הכסף, ע"ש]. ולדין אונן ע"ע בשו"ת יבי"א (ח"ג או"ח סי' כ"ז אות ד).

שבע ע"י אכילה שלא כדרך או אכל והקיא אם חייב בברכהמ"ז

עוד נפק"מ מזה, כתב בשו"ת פנים מאירות (ח"ב סימן כ"ז) לענין אכל והקיא אכילתו, אם חייב מה"ת לברך, והסיקו שם דכיון דהעיקר הוא השביעה, א"כ אינו חייב לברך בכה"ג. וגם במנחת חינוך (מצו' שי"ג ב') הביא בשם הפרמ"ג (סי' ר"י א"א סק"י) דהאוכל ביותר מכדי אכילת פרס, הרי שאם הוא שבע חייב בברכהמ"ז, דעיקר ברכת המזון הוא על השביעה. והא דהעיקר הוא השביעה, כן הוא גם משמעות דברי הלבוש (סי' קפ"ד סעי' ה) שכתב "על השובע הוא מברך דכתיב ואכלת ושבעת וברכת". וכן ראינו להוכיח מדברי השפת אמת (עה"ת פ' קורח, תרמ"ח) בשם החידושי הרי"ם, ע"ש.

אלא דאף אם העיקר הוא האכילה יש שהסבירו דאם אכל והקיא אינו חייב לברך, דהו"ל כעבר זמן שיעור עיכול דאינו מברך, דהא כבר אינו שבע מאכילה הזאת, אבל לא משום דברכהמ"ז נתקן על השביעה, וכ"כ בשע"ת (סי' ר"ח סק"א) וברכ"י (או"ח ר"ח א) ואמרי בינה (סי' טו). ברם, ע"י בשו"ת קול אליהו (סי' ט) שדעתו לחייב אף כשהקיא, מפני דהעיקר ברכהמ"ז על האכילה, וכיון דגרוננו נהנה חייב, וכן הביא בתוך דבריו המהר"ם שיק (תשו' או"ח סי' ר"ג) וע"י מדבריו עוד לקמן. אמנם ע"י בספר נזירות שמשון (נדפס בסוף שו"ע מהדו' מכ"י, סימן קפ"ד) ובשו"ת תורה לשמה (סי' קכה) הכריעו דלא יברך כשהקיא, וכן הוא לדינא בשו"ת שבט הלוי (ח"א סי' רה, הערות לסי' רח), וע"י בפסקי תשובות (סי' קפד הערה 32) מה שדן בזה לפי"ד החזו"א לענין מן, ע"ש.

ועפ"ז כתב עוד בפנים מאירות שם, דהאוכל שיעור מצומצם אי"צ לברך מה"ת, דהא מבואר בחולין (קג:): דמעט מכל מאכל שאוכל נשאר בין השיניים והחניכיים, הרי דאף דלענין אכילה מצטרף דנחשב להנאת גרונו, מ"מ הרי בברכהמ"ז דהעיקר תלוי בהנאת הקיבה - השביעה, א"כ אינו מצטרף מה שבין השיניים, ונמצא שלא אכל כשיעור, והובאו דבריו במנ"ח (מצו' ת"ל ב'), וכן בשו"ת חת"ס (ח"א או"ח סי' קכ"ז) והביא לזה ראייה מירושלמי תרומות (פ"ח ה"א), וע"י מש"כ בנו בתשו' כת"ס (או"ח סי' קי"ז) ליישב דבריו מתמיהת רבים, וע"י אמרי אש (או"ח סי' יב) ובשו"ת חלקת יואב (יו"ד סי' ט). ויעויין עוד מש"כ בשו"ת מהר"ם שיק (סי' מ) דעוד נפק"מ יהיה בחקירה זו,

לענין כזית שרכך בסיב ואכלו, אם יהיה חייב בברכהמ"ז, דאמרינן בפסחים (קטו:) דלא נחשב לאכילה בכה"ג, מ"מ שבע. ואמנם היעב"ץ במור וקציעה (סימן קצ"ו) כתב דבכה"ג חייב לברך, ועי' במנ"ח שם, דאשר דאף אם העיקר הוא השביעה מ"מ אפשר דבעינן תרתי הן אכילה והן שביעה, ע"ש.

קטן המסופק אם בירך מה דינו

וכד נעיין בתשובת הכתב סופר הנ"ל שדן בקטן שהגדיל אחר אכילה קודם שיעור עיכול, אם חייב לברך מה"ת או מדרבנן, סיים דיהיה נפק"מ לענין ספיקו, שמסופק אם בירך או לא, דאם חייב מה"ת הוה ספיקא דאורייתא לחומרא ואם הוא דרבנן ספיקו להקל. ולכאורה יש לעמוד בדבריו שנקט בפשיטות דחייב מדרבנן מיהו איכא, דלכאורה צ"ב דהרי קטן אינו בר חיובא, ומה שמברך הוא משום חינוך בעלמא, וא"כ בשעה שמגדיל ושוב אין חיוב חינוך, א"כ יהיה פטור לגמרי מברכת המזון, שהרי אכל רק בשעה שלא היה בר חיובא, ואלא ע"כ צריך לומר, דאם היה מחויב בקטנותו ממשיך החיוב גם בגדלותו, דאף שהוא רק מפאת חינוך, מ"מ ממשיך עימו החיוב לגדלותו (ודומיה לזה תמצא בדרש משה עמוד תכ"ז דרוש ב', שהוכיח כן מגמ' קידושין, ועי' שו"ת מחזה אליהו סי' כ"ג אות ג'. אף שיש לעיין בזה ממש"כ המנ"ח מצוה ו' סק"ב בזה"ל. "ולא שייך משום מצות חינוך כי עתה הוא גדול", ועי' מה שהאריך הזה בספר משחת שמן ח"ב סימן נ"ג, והביא ראיה לזה מגמ' נזיר כט: דליכא חינוך על גדול, ע"ש). ואם כנים הדברים, הרי יש ראיה מדברי הכת"ס למה שדנו באחרונים בדין קטן שמסופק אם בירך, דס"ל להכת"ס בפשיטות דא"י"צ לברך, דאם לא כן, הרי גם קטן שהגדיל והוא מסופק יהיה חייב לחזור ולברך ממנה נפשך, אם הוא דאורייתא הרי ספיקו לחומרא, ואם הוא דרבנן לא יהיה יותר קיל משעת קטנותו שהיה מחויב לחזור ולברך מדין חינוך, וא"כ ימשיך עליו החיוב גם לגדלותו כנ"ל, אלא ע"כ כאמור מסתברא דדעת הכת"ס דקטן שמסופק אם בירך א"י"צ לחזור ולברך.

ושורש הנידון בקטן המסופק אם יחזור ויברך, ראיתי למו"ר הגר"א גניחובסקי שליט"א בספר בני ראם (סימן מה, אות א ואות ו) שדן בזה והציג צדדי הספק, דמצד אחד יש עליו חיוב מדין חינוך שיברך, כי בכה"ג בגדלותו יהיה חייב לברך, מצד שני הרי כשיגדיל יהיה דינו שבספק דרבנן אזלינן לקולא, ואם יזכור שבירך, הוא היפך חינוך לדין זה. ומביא שם ראיה מדברי הכת"ס הנ"ל דאכן לא יברך הקטן על הספק, ועיי"ש שדן בזה לענין קטן שמסופק אם חיסר יום בספירת העומר אם יברך מעתה בלא ברכה, ע"ש.

והביא שם דברי הש"ס בחגיגה (דף ו') לענין קטן חיגר שיתפשט בגדלותו אם חייב גם בקטנותו לעלות לרגל, וצדדי הספק, אם אמרינן דבתר גדלותו אזלינן וכיון שאז יהיה חייב יש מעתה חיוב לחנכו לזה, או דילמא דכיון דגדול אם הוא חיגר פטור מעליה לרגל, א"כ גם לקטן אין חיוב לחנכו כשהוא כעת חיגר, ופשטינן לה התם דכיון דגדול בכה"ג פטור, ה"ה שהוא פטור. והדברים ממש דומים לברכהמ"ז, ומוכח מהש"ס דקטן א"י"צ לברך מספק, דגם גדול בספק דרבנן יהיה פטור וכתב שם דאלא שיש לדחות דהתם כדי שיהיה חייב בגדלותו צריך שישתנה גופו, משא"כ הכא אולי דיינינן ליה כגדול. אלא שיש עוד להוכיח ממש"כ בשועה"ר (סי' קפ"ו ס"ג) דאשה מוציאה קטן בברכהמ"ז אף שאפשר שחייבת מדאורייתא, מ"מ כיון דמדרבנן ודאי חייבת מוציאתו. משמע דאזלינן בתר השתא, דאף דכשיגדיל יהיה אסור לצאת מאשה, מ"מ כיון דכעת הוא קטן שרי, ולא חיישינן לחנכו לזה, וא"כ אפשר שהוא הדין הכא. וסיים שם הגרא"ג שליט"א דבהך ספק לענין קטן שמסופק, שאילנא לרוב גדולי ארץ ישראל, ויש שאמרו שודאי חייב, ויש שאמרו שפטור.

ראיות מהפוסקים לשאלה הנ"ל

והנה נראה בס"ד להביא כמה ראיות מהפוסקים לכאן ולכאן, בראשונה יש לציין דברי התוס' בפסחים (פח) ד"ה שה) שכתב דצריך ליתן לקטן לאכול קרבן פסח אף שאינו יכול להימנות, דאף שאסור לספות לקטן איסור בידים, שאני הכא שהוא במקום מצות חינוך. הרי משמע ברור מהתוס' דאף דאם יאכל כך כשיהיה גדול [היינו שלא למנויו] יהיה איסור גמור, מ"מ יש בו מצות חינוך, והטעם דחינוך הוא על כללות המצוה ולא על פרטיו.

וא"כ לכאורה ה"ה הכא לענין ברכהמ"ז דצריך לברך מספק אף דכשיגדיל ויהיה לו ספק דרבנן דינו להקל, דסו"ס השתא הוא ברכהמ"ז שאם היה גדול היה צריך לברך מספק. אלא דא"כ צ"ע מאי שנא מהא דחיגר דאזלינן בתר השתא, בזה י"ל כנ"ל דשאני חיגר דבעי שינוי בגופו.

אלא שהמנ"ח (מצוה ז סק"כ) כתב דודאי אין כונת התוס' דשרי להאכיל לקטן איסור לצורך מצות חינוך, דמה מצות חינוך הוא הלא לכשיגדיל אסור לו לעשות כן. אלא דשאני פסח דמיירי התם בקטן שאביו או אפוטרופוס הימנו עליו, דבכה"ג הרי לכשיגדיל הוי מצוה דקר"פ נאכל למנויו, אבל אם אמנם לא הימנו עליו אסור. משמע מדבריו דאם החינוך הוא באופן שכשיגדיל ויעשהו בזה האופן לא יצא, אין בזה שום מצוה, א"כ אפשר דה"ה לענין ברכהמ"ז דכיון שכשיגדיל ויהיה ספק דרבנן [כגון אכל שיעור כזית ולא שיעור שביעה וכיו"ב, ואכ"מ] לא יצטרך לחזור ולברך, ה"ה דקטן אי"צ [אמנם מצד שני שאני הכא דאם יגדיל ויאכל באופן זה ממש היינו שיעור שביעה, ודאי יתחייב מה"ת, ויברך בספק, ואנו אי"צ לחשוש שיבין הקטן דיני ספיקות, וצ"ע]. וגם במרומי שדה (חגיגה ב.) ובשו"ת עונג יו"ט (סי' צו) הבינו כהמנ"ח הנ"ל, וכן יש להבין בדברי הדרוש וחידוש להרעק"א (מע' ח' ד"ה אולם) והחת"ס בחידושיו לנדרים (לו, אמנם י"ע מדבריו בשו"ת חת"ס ח"ו סי' י"ג) דדין מיוחד הוא בפסח, אך אין ללמוד מזה ליתן איסור לקטן כדי לחנכו במצות, כי אינו חינוך אלא להיפך, וכ"נ בשו"ת משיב דבר (ח"א סי' מא) ובאבן שתייה (סי' יד).

ובמנ"ח שם הביא עוד מש"כ המג"א באו"ח (סי' שמ"ג סק"ג) בשם הג"א (ר"ה פ"ד ס"ז) דמותר לקטן לתקוע בשבת משום חינוך, משמע דאף שכשיגדיל אסור לתקוע בשבת, מ"מ חינוך מיקרי, אלא שכתב שם המנ"ח דשאני התם שהוא איסור דרבנן [ולפי"ז יש לדון גם בברכהמ"ז למ"ד איסור ברכה לבטלה הוא מדרבנן, ובפרט להסוברים דספק ברכות להקל היינו שיכול לברך, ויל"ע]. הרי מצאנו דהמנ"ח ודעימיה ס"ל דמצות חינוך הוא רק שאם יעשה כן כשיגדיל יהיה לו מצוה. אלא בדברי השועה"ר (סי' שמ"ג ס"ח) שפסק שם דשרי ליתן לקטן הקר"פ אף שאינו למנויו, "אף שהוא איסור", דבמקום מצות חינוך שרי (וכ"מ בחת"ס בתשו" שם).

עוד יש לציין מש"כ בפתחי תשובה ביו"ד (סי' רע"ג סק"א) שהביא משו"ת ושב הכהן (סו"ס נו) שהסתפק במש"כ הרמב"ם (פ"ב מאבל ה"ו) דמה שהכהן מטמא לקרוביו הוא מפאת דין אבילות, האם בכהן קטן יהיה מותר ליטמא לקרוביו, דהא אינו מחויב באבילות, וא"כ החינוך הוא לא לטמאתו, או דילמא החינוך הוא לטמאתו דכשיגדיל יהיה עליו חיוב אבילות, ונשאר בצ"ע. הרי שהסתפק אם החינוך הוא גם בכה"ג שנטמא עי"ז באיסור, ע"ש. וכעני"ן דן בשו"ת אחיעזר (ח"ג סי' פ"ג אות ו) לענין להלביש לקטן כלאים בציצית, דהא כשיגדיל יהיה מותר בכה"ג, אך כשהוא קטן שאין לו חובת ציצית ורק איסור כלאים, וא"כ מה החינוך כאן, לחנכו לציצית אף בכה"ג, או לחנכו לאיסור כלאים כשאין עשה דציצית, ע"ש.

וע"ע בשו"ת דברי חיים (ח"ב סימן ט) משמע דצריך לחנך קטן שיתפלל אף אם יתפלל בגוף שאינו נקי, משמע דאף דכשיגדיל אסור להתפלל בכה"ג, שפיר יש בזה חינוך. וא"כ ה"ה בברכהמ"ז דאף שבספק דרבנן אם יברך כשיגדיל לא עביד כדון, מ"מ כעת בהיותו קטן שפיר יברך בספק מדין חינוך. אך עי' בקיצור שו"ע (סי' קס"ה בהג' לחם הפנים) שהשיג על הדברי חיים, דמה שייך חינוך, הא כשיגדיל ויעשה כן יעבור איסור (ועי' שם במסגרת השולחן). ובשו"ת משנה שכיר (סי' פ"ח) שתירץ דעת הדברי חיים דמצות חינוך היינו בכללות המצוה ולא בכל פרטיו, ויש להמשיך ולצרף נידון הפוסקים בדין אם לחנך הקטן במצות לולב כשנותנו רק בדרך שאלה, עי' שו"ת משיב דבר שם וברכ"י (סי' תרנז סק"ב) ומשנה שכיר שם, ומשנ"ב (סי' תרנח סק"ח ושעה"צ שם) וע"ע שו"ת אגרות משה (או"ח ח"ה סי' כ). עכ"פ מהדברי חיים הנ"ל אולי יש ראייה גם לנידון דידן כנ"ל.

ובשפת אמת (חגיגה ב. תוד"ה איזהו קטן) כתב דלדעת רש"י שם והרמב"ם דסברי דקטן החייב בעליה לרגל מדין חינוך, אי"צ להביא קרבנות. וכתב שם השפ"א דאף דכשיגדיל יהיה איסור בכה"ג כי אסור לבוא לעזרה ברגל בלא קרבנות, אעפ"כ שרי הכא, משום מצות חינוך ע"ש שהוכיח דבריו מהתוס' בפסחים שם. מוכח לכאורה מדבריו דאף באופן שהחינוך הוא בכה"ג דאם יגדיל אסור שיעשה כן, אעפ"כ נחשב לחינוך, וא"כ ה"ה הכא

יברך ברכהמ"ז מספק, ולא חיישינן שמא ילמד להחמיר בספיקא דרבנן. וע"ע במרומי שדה (חגיגה ב.) ובשו"ת משיב דבר שם. וע"ע בספר מועדים וזמנים (ח"ד סימן רפ"ה) שהביא פסק מהמהרי"ל דיסקין במי ששכח להפריש חלה מהמצות לפסח, והיה ער"פ שחל בשבת, שדעתו דקטן בן י"ב מופלא סמוך לאיש יפריש החלה בשבת, ואין בזה איסור ספיה, דהא במקום חינוך התירו, וא"כ הרי מחנכו הכא להפריש חלה, וע"ש במועדים וזמנים שמאריך בזה. עכ"פ מוכח מדברי המהרי"ל דיסקין דאזלינן בתר השתא, ולא אסרינן משום דכשיגדיל אסור ממילא להפריש בשבת, ומכל זה מוכח דגם בברכהמ"ז יברך מספק, ולא חיישינן שמא כשיגדיל יבוא להחמיר בספק דרבנן [ויהיה חשש ברכה לבטלה], וכ"ז כתבתי בדרך אפשר והרואה ישפוט. ולדינא ראיתי בפסקי תשובות שציין לשו"ת שרגא המאיר (ח"ד סימן מ"ח) שדעתו דאכן יברך הקטן מספק ע"ש שדמהו לספק אצל אשה. וגם הגרש"ז אורבאך פסק כן (ותן ברכה, מדור התשובות עמוד יג) ע"ש.

נס"ד

לקראת התחלת הש"ס נפתחו מוקדי ההרשמה

גלאט פשט

לומדים פשוט לנצל את הזמן

"גלאט פשט" - סדרת תקליטורי שמע (MP3) של שיעורי גמרא הנמסרים בשפה רהוטה וברורה, (אידיש/עברית) ע"י הגאון רבי חיים שמרלר שליט"א **כל דף גמרא כחצי שעה בלבד**, יעיל לניצול של זמן פנוי (בסיעה וכו').

*בגיל אלוני חנוני
אקל יחידי אולף*

- * דיסק - שיעורי "גלאט פשט" על הדף היומי (MP3)
- * מבחן סיכום עצמי על דפי הגמרא

מחיר חנוי 30 ש"ח לחודש כולל משלוח

פוקד הנאמני
02-540-1912
פקס: 02-532-6421, דוא"ל: horaa@enativ.com